

Krehké vzťahy?

Poznámky k premenám intimity

Ivan Chorvát

Fragile relationships?

Some notes on shifts in the sphere of intimacy

ABSTRACT Relationships in the private sphere are transformed under the influence of the individualization process in the period of late modernity. This article focuses on changes in couple relationships in the sphere of intimacy. In the historical overview of family relationships, a shift from a collective view of the family to values based on individualism and sentiment has been documented – the couple becomes the centre of family life and love becomes the only legitimate reason for the selection of a marital partner. The private sphere in modern society has been viewed as the sphere of individual choice and autonomy. The stress on emotions and intimacy in personal relationships brings about some tensions caused by the high expectations of partners; relationships become fragile and less stable. Giddens' concept of the pure relationship is introduced and critically analyzed. Finally, interrelations between contemporary forms of intimacy and changes in family behaviour and reproduction are discussed, with specific consideration to the situation in the Czech Republic and Slovakia.

KEYWORDS communication communities, family, fertility, individualization, intimacy, love, private and public sphere

*...láska (je) zdrojom neřešiteľnej úzkosti, ... nebot' jí proniká predtucha pádu.
V lásce je naděje a příslib „věčné lásky“ vkládána do těla, které rozhodně
věčné není. (Bauman 2004: 265)*

Úvod

V závere u nás známej knižky *Sociologie současné rodiny* (české vydanie 1999) jej autor, francúzsky sociológ Francois de Singly, kladie otázku, či súčasné postmoderné formy privátneho života znamenajú nárast egoizmu, ktorý narúša medziľudskú solidaritu a medzi-generačnú transmisiu, alebo či tieto formy skôr chápať ako dôsledok spoločenských očakávaní, ktoré produkujú ľudí citlivejších viac na medziľudské vzťahy než na formálne inštitúcie. Na svoju otázku odpoveď nedáva, súc si zrejme vedomý nejednoznačnosti súčasných zmien v rodinnom a partnerskom živote.

Túto nejednoznačnosť zrejme chceli vyjadriť v téme tohto čísla *Sociálnych štúdií* zameraného na sociológiu rodiny aj jeho editorky. Ich otázka – reprodukcia či intimita? – zrejme nebola vedená úmyslom stavať reprodukciu a intimitu do protikladu; tieto fenomény vždy nejakým spôsobom korešpondovali navzájom a celý príbeh modernej rodiny poukazuje na ich imanentnú spätosť a previazanosť. Súčasné populačné trendy v Európe všeobecne a v českej a slovenskej spoločnosti obzvlášť síce môžu evokovať dojem, že intimita a reprodukcia pretínajú svoje pevné väzby a že požiadavka na vyššiu vzťahovú intimitu, ktorá je znakom súčasnej doby, je prekážkou toho, aby sa v spoločnosti rodilo viac detí. Ako keby sa emocionálna intenzita párového vzťahu konzumovala v tomto vzťahu samotnom a to, čo zvyklo tvoriť podstatu rodiny a jej súdržnosti, tj. plodenie potomstva a starostlivosť oň, akoby postupne prestávalo plniť túto funkciu integrácie jedincov tvoriacich rodinu (teda funkciu presahujúcu párový vzťah). Takéto vysvetlenie by však bolo značným zjednodušením a otázky reprodukcie a intimity by si nepochybne zaslúžili i podrobnejšiu analýzu, než bude tá nasledujúca, limitovaná formátom časopiseckej štúdie. Jej zámerom je poukázať na to, ako sa počas existencie modernej spoločnosti pod vplyvom individualizačného procesu transformujú vzťahy v privatej sfére, ako sa i táto sféra stáva doménou individuálnych hodnôt a autonómie, ako stále väčší dôraz na intimitu a kvalitu vzájomných vzťahov kladie na ne stále väčšie subjektívne nároky, čím robí tieto vzťahy krehkejšími a nestabilnejšími a ako napriek tomu nedochádza k v rodinnom živote k radikálnym zlomom smerujúcim k zániku rodiny či manželstva, keďže väčšina zosobašených párov zostáva stabilná a „viera v autonómiu jedinca nepotláča potrebu naviazať manželské putá“ (Singly 1999: 112). V príspevku sa okrem sústredenia na premeny manželských a partnerských vzťahov vo sfére intimity snažíme poukázať i na dôsledky týchto zmien na reprodukčné stratégie rodiny.

Naznačený (možný) rozpor medzi intimitou a reprodukciou je len vyjadrením viacerých iných rozporov, na ktoré môžeme pri úvahách o súčasnej podobe rodinných vzťahov a štruktúr naraziť a ktoré sú dôsledkom ambivalentnosti modernity, respektíve modernizácie rodiny ako inštitúcie. Podobne ako v prípade iných inštitúcií, aj modernizácia rodiny býva v sociologickej literatúre vysvetľovaná ako proces primárne určovaný procesom individualizácie.¹

Individualizácia ako sprievodný jav modernizačného procesu mala vplyv na rodinnú štruktúru, premeny rodinných rolí i rodinných vzťahov (bližšie pozri Chorvát 2006, Sedláčková 2006). V prvej fáze modernej doby, keď bola spätá predovšetkým so svetom práce a s verejným priestorom (tj. zasahovala viac mužov), bol jej vplyv na rodinu menej priamy a sprostredkovanejší. V období druhej modernity individualizácia zasahuje oveľa bezprostrednejšie aj do tradičnejších sfér a prejavuje sa viac demokratizáciou rodinných vzťahov a aktívnym vytváraním svojho osudu prostredníctvom individuálnej voľby, čo zasahuje vo väčšej miere ženy a výraznejšie tak transformuje vzťahy v privatej sfére.

V nasledujúcej historicky orientovanej časti príspevok stručne dokumentuje vývoj rodinných vzťahov od dôrazu na kolektívne rodinné potreby k preferenciám individuálnych hod-

¹ O vzájomnej súvislosti medzi nukleárnou (manželskou, buržoáznou atď.) rodinou a moderným kapitalizmom (individualizmom) sa zmieňujú viacerí autori zaoberajúci sa genézou a vývojom modernej rodiny, líšia sa len v tom, čo považujú za príčinu a čo za dôsledok. K reflexii tejto problematiky pozri napr. Možný (1998) a Chorvát (2006).

nôt, ktorý sa v privatej sfére prejavil zvýšeným akcentovaním emocionálnych a osobných vzťahov. Tento obrat súvisel so stratou bezprostrednej výrobnjej funkcie rodiny pod vplyvom industrializácie a rozvoja kapitalizmu. Je všeobecne známe, že tieto procesy viedli k oslabeniu reprodukčnej funkcie rodiny (časť 2). Mapovanie vývoja manželských a partnerských vzťahov sa v tretej časti dostáva do obdobia záverečnej tretiny 20. storočia, kedy dochádza k hodnotovej zmene vo sfére rodiny. Túto zmenu označujeme ako vývoj od inštitúcie ku vzťahu a charakterizujeme ju vzostupom intimity a dôrazom na partnerstvo ako normu vo vnútri rodinných vzťahov. Problematiku, ktorej sa venujú druhá a tretia časť, výstižne dokumentuje u nás pomerne neznáma koncepcia mýtu lásky Ann Swidlerovej, v ktorej sa táto autorka zaoberá premenami chápania lásky v modernej spoločnosti. Aj preto je do príspevku zaradený exkurz približujúci jej teóriu. Fenomén autonomizácie intímnych vzťahov, zvýraznený v závere tretej časti, je bližšie analyzovaný v ďalšej štvrtej časti, aj s využitím koncepcií Ch. Lascha, G. Lipovetského a iných autorov. Najväčšia pozornosť je venovaná predstaveniu pojmu čistého vzťahu (pure relationship) A. Giddensa a jeho kritickej analýze. Sprievodnými tendenciami zmieňovaných javov sú nárast terapeutickjej kultúry a expertného vedenia, dôraz na problémy osobnej identity a rastúca popularita fenoménu singlovstva. Zdanlivo paradoxným sa preto javí Lipovetského myšlienka obnovenia kultu rodiny ako aktuálneho kultúrneho trendu. Rodina sa však v takejto spoločenskej atmosfére nejaví už ako cieľ, ale skôr ako nástroj osobnej sebarealizácie, s korešpondujúcimi dôsledkami na jej reprodukčnú funkciu. Záver prináša zamyslenie nad tým, ako sa prezentované procesy a tendencie väčšej diverzity vo formách spoluzitia a oslabenej reprodukčnej schopnosti prejavujú v slovenskom a českom kontexte.

Od verejného k súkromnému: vývoj rodiny od kolektívneho záväzku k privatej inštitúcii

Kvôli lepšiemu pochopeniu zmien, ktoré sa dejú vo sfére intimity v súčasnosti, je vhodné pripomenúť si aspoň stručne (a so značným zjednodušením) vývoj rodinných vzťahov, ktorý im v modernej spoločnosti predchádzal (bližšie pozri Hareven 1992).

Rodina v tradičnej, tj. predindustriálnej spoločnosti bola úzko previazaná s komunitou. Hoci jej reprodukčná funkcia bola dominujúca a nepochybniteľná, neslúžila len na výchovu detí, ale tiež ako remeselnícka dielňa, škola, kostol či azyl. Rodina a komunita, súkromný a verejný život boli navzájom neoddeliteľné. Rodina v tých časoch bola výrobnou jednotkou, a preto bola oceňovaná nielen pre svoj emocionálny význam, ale predovšetkým pre svoje služby a ekonomický úžitok, ktoré prinášala celej komunite. Vzťahy medzi manželmi, medzi rodičmi a deťmi i ostatnými príbuznými boli založené na vzájomných službách, podpore a pomoci. Takéto výmenné vzťahy, často definované ako inštrumentálne, záviseli na predpoklade, že všetci členovia rodiny boli k sebe zaviazaní vzájomnými povinnosťami a recipročnými vzťahmi. Hoci tieto povinnosti neboli zmluvne stanovené, spočívali na prijatých spoločenských normách, ktoré určovali, ktoré záväzky sú členovia rodiny povinní plniť. Dôležitosť inštrumentálnych vzťahov sa prejavovala hlavne v kritických životných situáciách. Kolektívne zdieľaný názor rodinných povinností bol nutným predpokladom prežitia. Hlavnou historickou zmenou v rodinných hodnotách bol preto posun od kolektívneho chápania k hodnotám individualizmu a sentimentu. To viedlo k zdôrazňovaniu individuálnych priorít a preferencií

na úkor kolektívnych rodinných potrieb. Následkom toho sa začali klásť zvýšené požiadavky na emocionálnu stránku, intimitu a súkromie ako hlavné aspekty rodinných vzťahov (Hareven 1992). Ekonomické aspekty prestávajú byť v otázkach uzavretia manželstva rozhodujúcimi, pretože odpadajú „sociálnoštruktúrne dôvody pre kontrolu uzatvárania manželských zväzkov“ a jediným legitímnym dôvodom na voľbu partnera sa stáva láska (Luhmann 2002: 151–153). Aj preto je 19. storočie obdobím objavenia ideálu romantickej lásky, ktoré vyviazalo manželský zväzok zo širších príbuzenských vzťahov. Do centra rodinného života sa dostáva pár – ten sa stáva jadrom rodiny, jednotkou, ktorá je „založená na emocionálnej komunikácii či intimite“ (Giddens 2000: 77). Rodina sa začína chápať ako niečo, čo je treba zakladať vždy nanovo, na základe individuálneho rozhodnutia muža a ženy, skrátka ako niečo, čo má svoju vlastnú biografiu.

Mnoho funkcií, ktoré predindustriálna rodina plnila (ekonomických, sociálneho zabezpečenia starých, chorých či inak postihnutých), bolo prenesených na subjekty a inštitúcie mimo sféry rodiny. Aj preto sa podľa Talcotta Parsonsa rodina stala špecializovanejším agentom než kedykoľvek predtým, avšak nie menej dôležitým, pretože spoločnosť v istom zmysle začala byť na rodine závislejšia vďaka tomu, že výhradne plnila určité vitálne funkcie – reprodukciu, výchovu detí a socializáciu (Parsons 1956: 9–10).

Rozvoj industrializácie a kapitalizmu v 19. storočí priniesol zmeny v deľbe práce, čo sa výrazne odrazilo hlavne v rodine. Táto deľba práce vytvorila výraznú hranicu medzi súkromnou a verejnou sférou života ľudí. Na oddelenie súkromnej a verejnej sféry mali najväčší vplyv nasledujúce procesy: 1. oddelenie ekonomickej produkcie od domácnosti; 2. dominancia neosobných, konkurenčných vzťahov v ekonomickej sfére a osobných, emocionálnych vzťahov v rodine; 3. špecializácia rolí, a to tým spôsobom, že ženy sú zodpovedné za rodinné vzťahy a muži zarábajú peniaze; a 4. založenie rodovej identity na tejto špecializácii, takže ženskosť (femininita) je zameraná na lásku a opateru a mužskosť (maskulinita) na prácu (Cancian 1992).

Oddelenie privátnej a verejnej sféry znamenalo stotožnenie žien s domovom a prinieslo glorifikáciu ich roly matiek, vychovávateľiek detí, zabezpečujúcich domácnosť a vytvárajúcich vľúdne prostredie domova, kam sa zvyšní členovia rodiny uchylujú po výkone svojich funkcií v neľútostnom vonkajšom svete.² Strata bezprostrednej výrobnjej funkcie rodiny, transformácia niektorých ďalších rodinných funkcií a ich prenesenie na špecializované inštitúcie však majú závažný dopad na otázku reprodukcie. Ako uvádza Rabušic, rodina už nepotrebuje deti ako zdroj pracovnej sily, ani ako poistku na starobu, čo znižuje tlak na väčší počet detí v rodine. Vyššia životná úroveň vedie k vyšším rodinným aspiráciám, v ktorých významnú úlohu hrá uplatnenie dieťaťa, možnosti jeho vzostupnej sociálnej mobility. Rodičia chcú viac pre seba a pre svoje deti, a to stojí peniaze. Nižšia kojenecká a detská úmrtnosť vedú k pochopeniu, že nie je potrebné rodiť deti do zásoby, pretože potrebný počet prežívajúcich detí je možné dosiahnuť aj s menším počtom pôrodov (Rabušic 2001). Tieto zmeny navyše znamenali, že práca žien v domácnosti stráca svoju bezprostrednú ekonomickú a produktívnu hodnotu. Nie je pracou platenou, nevedie k produkcii viditeľných tovarov, nie je systematická

² Christopher Lasch (1977) glorifikoval túto funkciu rodiny už názvom svojej knihy – *Haven in a Heartless World*.

a zviazaná s pevným časovým rozvrhom (Hareven 1992), čo v industriálnej spoločnosti, kde je úspech meraný množstvom produktov vyrobených v pevne stanovenom čase, prináša devalváciu „neproduktívnej“ domácej práce. Oslobodenie žien v domácnosti od povinností spojených s ekonomickou funkciou predindustriálnej rodiny a nepripisovanie významnejšej hodnoty tým povinnostiam, ktoré ženy začali v domácnosti vo zvýšenej miere vykonávať znamenalo, že sa ženy začali uplatňovať v nových ekonomických rolách, ktoré boli postupne stále menej kompatibilné s plodením detí. Výsledkom bolo zníženie plodnosti žien a celkovo nižšia pôrodnosť v spoločnosti. Toto je zhruba vysvetlenie, ktoré ponúka klasická demografická teória tranzície fertility (Rabušic 2001: 62–63), ktorá však bola neskôr, na základe nových poznatkov tzv. princetonského fertilitného projektu, spresnená a modifikovaná.³

Vzostup intimitity v privátnej sfére: vývoj rodiny od inštitúcie ku vzťahu

Koncepciu dichotómie privátnej a verejnej sféry využívajú na vysvetlenie procesov prebiehajúcich v modernej spoločnosti aj Peter a Brigitte Bergerovci s Hansfriedom Kellnerom vo svojej knihe *The Homeless Mind* (1973). Špecifikum modernej spoločnosti spočíva podľa nich v pluralite žitých svetov (life-worlds), ktorá charakterizuje životy jedincov v tejto spoločnosti. Človek sa v rámci každodenného života pohybuje v rôznych navzájom značne odlišných sférach – každá z nich je charakterizovaná vlastným súborom významov a skúseností. Výsledkom je výrazná segmentácia (autori preferujú výraz pluralizácia) moderného života, ktorá sa však neprejavuje len na úrovni pozorovateľného sociálneho konania, ale i na úrovni vedomia. Za jeden z najdôležitejších aspektov tejto pluralizácie je možné považovať dichotómiu privátnej a verejnej sféry. Komplexnosť deľby práce v modernej technologicky orientovanej spoločnosti napríklad spôsobuje, že si nositelia jednotlivých povolání konštruujú žitý svet spôsobom, ktorý je cudzí, ba až nepochopiteľný ľuďom, ktorý vykonávajú iný druh povolania; členovia spoločnosti však zároveň prichádzajú do kontaktu s množstvom týchto segmentovaných svetov. Privátna sféra by preto mala slúžiť ľuďom v modernej spoločnosti ako priestor kompenzácie, v ktorom na rozdiel od neprehľadnosti verejnej sféry nachádzajú význam a zmysluplnosť, keďže je charakterizovaná limitovaným množstvom významných vzťahov, väčšinou volených samotnými jedincami. Turbulencie zrodené štruktúrami modernity vo verejnej sfére však prenikajú aj do privátnej sféry a ohrozujú jej krehkú konštrukciu. Výsledkom je oslabovanie dovtedy pevných oporných bodov osobného života a obrat dovnútra, hľadanie stability vo vlastnom ja (Berger, Berger a Kellner 1973; Giddens 1998).

Oslabovanie inštitúcie rodiny – pretože o ňu pochopiteľne pri zmienkach o privátnej sfére predovšetkým ide – je možné vysvetliť na základe premeny niektorých donedávna typických črt tejto inštitúcie. Väčšiu časť minulého storočia sa rodina vyznačovala dvomi sociologicky relevantnými charakteristikami. Tou prvou bol koncept rodinného cyklu, ktorý slúžil

³ Niektoré z podstatných zistení princetonského fertilitného projektu ukázali, že socioekonomické podmienky nie sú v prípade poklesu plodnosti v Európe natoľko určujúce, keďže k tomuto poklesu došlo v krátkom časovom období v krajinách so značne odlišnou sociálnou, ekonomickou a demografickou situáciou, a že dôležitý vplyv tu teda musia zohrávať iné faktory, najmä zo sféry kultúry. Podrobné vysvetlenie je možné nájsť u Rabušica (2001: 64–83).

výskumníkom ako nástroj analýzy rodinných vzťahov, keďže vyjadroval konzistenciu rodinných kariér – veľká väčšina ľudí sa zosobášila, potom mala deti, nasledovala fáza ich výchovy a pár žil spolu v manželskom zväzku až dovtedy, kým jeden z tohto páru neumrel. Druhou charakteristikou bola priama spojitosť medzi tromi základnými stavebnými kameňmi rodinného života, ktoré tvorili sex, manželstvo a deti. V poslednej tretine až štvrtine dvadsiateho storočia však oba tieto konštitutívne prvky rodiny podliehajú zmenám. Tieto zmeny bývajú charakterizované ako posun rodiny od inštitúcie ku vzťahu. Nie je už možné hovoriť o jednom modeli rodinnej skúsenosti a tam, kde predtým bolo možné počítať s predvídateľnosťou, nastáva posun k rôznorodosti, ktorú už nie je možné vysvetliť len ako dôsledok príslušnosti k špecifickej subkultúre (Allan a kol. 2001, Jamieson 1999).

Hlavnou zmenou vo sfére rodiny sa stáva orientácia na partnerstvo ako normu vo vnútri rodinných vzťahov. Privátna sféra, ktorej ústredným vzťahom je vzťah manželský, je vnímaná ako oblasť individuálnej voľby a autonómie, čo má závažné dôsledky na formovanie identity v modernej spoločnosti, rešpektujúcej ľudskú individualitu (Berger a Kellner 1964 [1982]). Láska sa stáva symbolickým svetom súčasnej kultúry, so vzrastajúcou prosperitou sa životy ľudí riadia stále menej triednymi hľadiskami či ohľadmi na uznávané autority a ich pozornosť sa obracia k hľadaniu emocionálneho uspokojenia. Blízke vzťahy sa stávajú príťažlivými, viera v lásku a intimitu nadobúda podobu „sekulárneho náboženstva“ (Beck a Beck-Gernsheim 1995), základom vytvárania (už nielen) manželského zväzku sa stáva vzájomná náklonnosť a sexuálna príťažlivosť.

Dôraz na emócie, lásku a intimitu v partnerských vzťahoch však prináša zdanlivý paradox. Tam, kde bol zväzok dvoch ľudí založený na povinnosti a záväzku (voči tradícii, zdedenému majetku, komunite, širšej rodine, zabezpečeniu hospodárstva) a nie na vzájomnej príťažlivosti a osobných sympatiách (tie neboli podmienkou a predpokladom uzavretia manželstva, často sa však blízky vzťah medzi manželmi rozvinul v priebehu spoločného života a kooperácie pri zabezpečovaní a plnení rodinných funkcií), bola rodina ako inštitúcia stabilnejšia, kým dnes je zväzok dvoch ľudí vstupujúcich do viac či menej formalizovaného vzťahu na základe rozvinutého intímneho vzťahu a citovej náklonnosti značne krehkejší. Ako uvádza Niklas Luhmann, silný záujem o intímne vzťahy nemusí prinášať stabilitu príslušných systémov. „Práve nádeje a očakávania, ktoré sa snažia nájsť čosi, čo chýba, naplniť čosi nenaplnené, môžu ustanovovať meradlá, ktorým buď nie je možné dostať vôbec, alebo len obtiažne“ (Luhmann 2002: 159). Autonomizácia intímnych vzťahov prináša vysoko individualizované očakávania viažuce sa na tieto vzťahy. Keďže sú možnosti vonkajšej opory minimalizované a zdroje stability musia pochádzať z osobných zdrojov, vnútorné napätia sa zostrujú. „Takto autonomizovaný manželský zväzok neposkytuje dostatočnú ochranu pred hlavným nebezpečenstvom intímnych vzťahov – ich nestabilitou“ (Luhmann 2002: 163). V tejto súvislosti sa Luhmann odvoláva na empirické výskumy, ktoré potvrdzujú tendenciu intímnych vzťahov k väčšej konfliktности.⁴ Myšlienka Z. Baumana uvedená ako motto tohto príspevku môže byť vhodnou metaforickou skratkou príčin krehkosti intímnych vzťahov v súčasnosti.

⁴ Luhmann (2002) cituje i výskumy, ktoré zisťujú, že konfliktnosť rastie, keď partneri prežívajú svoje vzťahy intenzívnejšie.

Exkurz: Premeny mýtu lásky Ann Swidlerovej

Ako podnetný príspevok a vhodné poznávacie východisko k diskusii o premenách lásky a intimity v modernej spoločnosti môže slúžiť štúdia Ann Swidlerovej (1980). Autorka z pozície kultúrnych štúdií analyzuje tzv. mýtus lásky, zmeny v jeho chápaní a dôsledky týchto zmien na definíciu a význam konceptu dospelosti v americkej (západnej) kultúre. Poukazuje na to, že mýtus lásky bol vždy súčasťou tejto kultúry; na jednej strane sľuboval individualitu, integritu a nezávislosť, ktorá bola na druhej strane vyvažovaná záväzkami, obmedzeniami a istotami dospelosti. V druhej polovici 20. storočia dochádza vo vnímaní lásky k posunu – nová etika lásky zvyrazňuje jej rebelskú, voľnú, individualistickú stránku. Hodnoty stálosti a záväzku sú výraznejšie podmieňané, čo má za následok posilnenie adolescentno-fantazijného jadra kultúry. Objavujúca sa ideológia lásky nazerá na lásku skôr ako na kontinuálny proces než ako na raz a navždy danú kulmináciu života, po ktorej čaká ľudí vyrovnaná existencia. Ústredný prvok mýtu lásky ostáva, pretože ľudia v láske naďalej hľadajú mravnú sebadefiníciu, naplnenie intimity a zmysluplnú identitu. Čo sa však mení, je rámec očakávaní a kultúrna definícia dospelosti samotnej.

V rámci kultúrnej mytológie lásky Swidlerová definuje štyri základné opozície, respektíve napätia, z ktorých mýtus lásky čerpá bohatosť a silu. Každá z týchto opozícií spája životy jedincov s nejakými aspektmi sociálneho sveta a špecifickými zmenami v súčasnej spoločnosti. Prvou je tenzia medzi voľbou a záväzkom – výber manželského partnera a implikácia trvalého záväzku je štruktúrnym základom tohto aspektu mýtu lásky. Druhou opozíciou je vzbura voči spoločenským povinnostiam verzus príslušnosť k sociálnemu svetu, stelesnenému najmä sférou práce. Tretím je napätie medzi sebarealizáciou a sebaobetovaním. Láska tradične dáva prísľub sebarealizácie, ale vyžaduje sebaobetovanie, najmä keď vedie k deťom a k naplneniu rodinného života. No a štvrtým protikladom je libidinálne vyjadrenie cez lásku, ktoré je v napätí s libidinálnym obmedzením stelesňovaným tradičnou normou vernosti. Táto posledná dichotómia poukazuje predovšetkým na problematiku zdrojov a základov intimity.

V tradičnom ideáli lásky človek jej prostredníctvom nachádzal svoje pravé ja a zakotvil ho do inštitucionálneho záväzku. V tomto pohľade bola láska, ktorá skončila, neúspechom, znakom obrovského zlyhania pri hľadaní seba a identity. Nový imidž lásky v zlyhaní vzťahu hľadá naopak výhodu, možnosť učiť sa zo straty a sklamaní a rásť – na vzťahu už viac nie je dobrý záväzok, ktorý stelesňuje, ale skôr to, koľko sa toho človek zo vzťahu dozvie o sebe. Láska tu nie je emblémom kryštalizovanej identity, ale mandátom na pokračujúce sebahľadanie. Stálosť, ktorá bola základnou kvalitou a stelesnením úspechu v predchádzajúcom modeli formovania identity, sa stáva takmer znakom neúspechu. Predpokladá sa, že s jedným a tým istým partnerom nie je možné neustále rásť a meniť sa, keďže stálosť vo vzťahu nutne vyžaduje kompromisy na úkor individuálnych možností rastu. Podľa Swidlerovej nová mytológia lásky prináša zároveň posun v chápaní dospelosti. Legalizuje dospelosť ako periódu neustálej krízy, výzvy a zmeny. Odmietá vedomie, že dilemy života sú vyriešené v jeden rozhodujúci moment výberu a prijatia záväzku, po ktorom nasleduje spokojný a vyrovnaný život.

Tradičný mýtus lásky predpokladal, že raz už dosiahnutá identita, záväzok, sebarealizácia a intimita pretrvávajú po celý život. V súčasnosti však dochádza k neustálemu idealizovaniu mladistvých aspirácií pre rebéliu, voľbu, sebarealizáciu a sexuálne vyjadrenie.

Jedným z najvýznamnejších kultúrnych posunov je preto podľa Swidlerovej zmena v symbolickom a morálnom zakotvení osobnosti v modernej spoločnosti. Osobnosť (self) už nie je definovaná pevným súborom záväzkov a rolí viažucich sa na dospelosť a upevňujúcich identitu, ale skôr schopnosťou neviazať sa a úspešne prejsť zmenami. Ideálom je potom osobnosť izolovaná od významných väzieb k druhým, odbremenená od záväzkov, pripútaností, obetovania sa a obmedzovania. Toto je model ľudských vzťahov, v ktorom ľudia nie sú ochotní riskovať sklamanie a porážky, ktoré nevyhnutne sprevádzajú zmysluplnú lásku alebo prácu. Reakciou na tieto výzvy je jednak kultúra narcizmu (iste nie je náhoda, že známa koncepcia kultúry narcizmu Christophera Lascha vzniká v rovnakom období ako Swidlerovej práca – pozri nižšie) a tiež hľadanie modelov osobnosti a modelov lásky, ktoré sú kompatibilné s kontinuálnym rastom a zmenou (Swidler 1980: 126–143).

Swidlerovej teória sa nepochybne vyznačuje určitým schématicizmom, kultúrnym pesimizmom a sociologickým zjednodušením, ktoré sa prejavuje hlavne v idealizácii minulosti. V niektorých črtách však s časovým predstihom rysuje obraz vzťahov a väzieb typických pre obdobie „tekutej modernity“ tak, ako ho o dve dekády neskôr vo svojich u nás určite známejších spisoch rozvíja Zygmunt Bauman (2003, 2004).

Autonomizácia privátnej sféry: od čistého vzťahu k novému kultu rodu

V úvode tejto štúdie sme sa zmienili o vzostupe individualizmu ako transformačnom pozadí širších sociálnych procesov a zmien, v rámci ktorého viacerí autori (Beck a Beck-Gernsheimová, Giddens, Bauman, Luhmann) vysvetľujú i zmeny vo vnímaní a postojoch k láske, manželstvu a intimite. Individualizmus iste nie je v západnej spoločnosti úplne novým fenoménom, súčasťou západnej kultúry je už od čias reformácie. V druhej polovici 20. storočia však dochádza k novému štádiu individualizmu, v ktorom podľa francúzskeho sociológa Gillesa Lipovetskeho ustupuje autoritársky kapitalizmus uvoľnenejšiemu kapitalizmu hédonickému. Prináša to transformáciu vzťahu k sebe, k vlastnému telu, k blízkej osobe. Privátna sféra sa zbavuje pút ku všetkému, čo ju presahovalo, stáva sa autonómnou a „získava iný zmysel, pretože v nej záleží už len na premenlivých túžbach jedincov“ (Lipovetsky 1998: 64). Lipovetsky tu nadväzuje na veľmi vplyvný (najmä v Spojených štátoch) koncept kultúry narcizmu Christophera Lascha (1980), ktorá je symbolom súčasnosti a je charakterizovaná odklonom od spoločenskej sféry, spoločenských cieľov a hodnôt, sústredenie sa na osobné záležitosti a nadmerným zameraním na vlastné Ja. Spoločenské aj individuálne konanie má za cieľ hľadanie identity, osobná realizácia a rešpektovanie subjektívnych osobitostí sa stáva základnou hodnotou. Tieto charakteristiky spolu so zdôrazňovaním priorít súkromnej sféry a veľkým dôrazom kladeným na vzťahovú intimitu je možné vnímať ako základné črty procesu, ktorý Lipovetsky označuje ako proces personalizácie. V podobnom duchu si Robert Bellah (Bellah a kol. 1985) všima značne individualizovanú interpretáciu záväzku vo vzťahu, ktorá síce kladie dôraz na akceptovanie a porozumenie partnerovej osobnosti, ale je oddelená od tradičných širších inštitucionálnych základov budovania vzťahu ako záväzku (pozri tiež Santore 2008).

Dôležitým zdrojom ideálov intimity partnerských vzťahov je tiež rozvoj takzvanej terapeutickkej kultúry, ktorú tematizujú Lasch (1977, 1980), Sennet (1977), Bellah a kol. (1985) a Giddens (1991, 1992). Predchádzajúca autorita rodiny, autorita tradičných lídrov a príbehov, je nahrádzaná iným druhom autority, ktorý sa zvykne označovať ako kult expertov. Noví experti sú neoddeliteľnou súčasťou terapeutickkej kultúry narcizmu, formujú potreby obyvateľstva, zasahujú do riešenia ich problémov, čím prispievajú k vytváraniu nového paternalizmu. Mnohé moderné expertné formy však nie sú reakciou na skutočné potreby ľudí, skôr riešením problémov vynájdených samotnými expertmi. Závislosť na expertoch sa stáva spôsobom života (Giddens 1991). Santore (2008) upozorňuje na to, že rozmach terapeutickkej kultúry je okrem popularity a vplyvu psychoterapie zviazanej s kontra-kultúrnym hnutím šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia tiež odrazom všeobecnejšej tendencie nachádzajúcej uplatnenie v minulom storočí – kontrolovať svoj život prostredníctvom expertov a poradcov, delegovať na nich právomoci a zodpovednosť nad osobným životom.⁵ Lasch v tejto súvislosti hovorí o terapeutickkej senzibilite, ktorá v sebe zahŕňa kľúčovú charakteristiku novodobého ideálu intimity – dôraz na sebarealizáciu a nadväzovanie vzťahov s inými ako prostriedok osobného rozvoja (Lasch 1980).

Ľudia koncentrujú svoje aktivity na privatizované stratégie prežitia v dobe, ktorú súčasní vplyvní sociológovia charakterizovali ako neskorú modernitu, radikalizovanú modernitu (Giddens 1998), rizikovú spoločnosť (Beck 2004), či tekuté časy (Bauman 2002), tj. v dobe uvedomovania si globálnych rizík, neistoty, pochybností o reálnych možnostiach ovplyvňovať spoločenské deje. S vedomím, že nie je možné mať kontrolu nad spoločenskými procesmi a tým, čo sa deje v širšom sociálnom prostredí, utiekajú sa k čisto osobným záujmom – k psychickému a telesnému sebaodhaľovaniu a sebazdokonaľovaniu; sú zaujatí problémami osobnej identity (Giddens 1991, 1998).

V intímnej sfére podľa Giddensa začína dominovať taký model vzťahu, ktorý nazýva čistým vzťahom (pure relationship). Je založený na vzájomnom emocionálnom uspokojení a trvá len dovtedy, kým z neho partneri toto uspokojenie dokážu čerpať. Láska bývala viazaná na sex prostredníctvom manželstva, čistý vzťah však nie je nutne viazaný na heterosexuálny manželský zväzok, ale sa objavuje aj v iných kontextoch.⁶ S čistým vzťahom Giddens

⁵ Ako jeden z mnohých príkladov tohto trendu môžeme spomenúť tzv. proletariáciu rodičovstva. Lasch ňou označuje trend, keď si tzv. pomáhajúce profesie robia nároky na vhodnú výchovu detí a činia tak z rodičov v otázke výchovy vlastných detí nekompetentné osoby (paralela s vyvlastnením technických vedomostí robotníkov moderným manažmentom – Lasch 1979: 288).

⁶ Giddens uvažuje o existencii čistých vzťahov vo sférach sexuality, manželstva a priateľstva. Ponúka niekoľko charakteristík čistého vzťahu, ktoré sa navzájom podmieňujú: Čisté vzťahy nie sú, na rozdiel od blízkych osobných vzťahov v tradičnom kontexte, zakotvené v externých podmienkach spoločenského a ekonomického života. Sú vyhľadávané len kvôli tomu, čo môžu priniesť partnerom navzájom – v tomto zmysle sú čistými – ak čokoľvek medzi partnermi nefunguje, znamená to ohrozenie samotného vzťahu. Čistý vzťah je reflexívny, otvorený, kontinuálny. Čím viac je vzťah dvoch ľudí závislý len na čistom vzťahu, tým viac je podrobovaný reflexívnemu spytovaniu, čo vytvára vo vzťahu pnutie. V čistom vzťahu zohráva kľúčovú úlohu odovzdanosť, ktorá nahrádza externé ukotvenie vzťahu typické v predchádzajúcich obdobiach. Odovzdanosťou Giddens rozumie to, že jedinec si je vedomý napätí, ktoré sú inherentne prítomné v takomto type

spája to, čo nazýva splývajúcou láskou (confluent love). Je charakterizovaná otvorenosťou, je aktívna a podmienená a teda v rozpore s črtami romantickej lásky ako je vzťah „navždy“, „s Tebou a s nikým iným“. Súvisí to s ďalším znakom splývajúcej lásky – presunom dôrazu od dôležitosti osoby k preferencii vzťahu, t.j. nie je už dôležitý pocit, že som našiel tú pravú osobu, ale skôr to, že vzťah, ktorý momentálne prežívam, je ten pravý (Giddens 1992).

V rovnakom období ako Giddens, začiatkom 90. rokov 20. storočia, uvažuje o charaktere intímnych vzťahov v kontexte etiky „nových čias“ aj Gilles Lipovetsky (1999).⁷ Domnieva sa, že autonómia subjektu nevedie vo sfére sexuality k rozvratnému individualizmu a k neobmedzenému užívaniu – táto doba už podľa neho pominula (zrejme má na mysli druhú polovicu šesťdesiatych a sedemdesiate roky minulého storočia). Vernosť je opäť žiadanou kvalitou, čo podľa neho svedčí o „autoorganizačnom procese individualizmu“. Táto vernosť však už nemusí byť nutne nepodmienečná. Čo sa cení, nie je vernosť samotná, ale vernosť počas doby, kým sa partneri milujú. Keď sa príťažlivosť medzi nimi vytratí, vernosť stráca na cene. Vernosť tak slúži ako doplnok lásky a je prejavom „individualistického nároku na lásku bez lži a priemernosti“.⁸ To, o čo sa jedinci snažia, už nie je voľnosť – tú majú –, ale „súhrnná kvalita intímnych vzťahov... kvalitou vzťahu sa dnes myslí citová autenticita, osobná úcta a plné zapojenie, hoci len na obmedzený čas. Chceme všetko ale nie navždy.“ Túto etiku Lipovetsky nazýva „etikou vernosti bez povinnosti“ (Lipovetsky 1999: 77–79).

Giddensov čistý vzťah je nezávislý na takých charakteristikách, ako sú pomoc, dominancia a závislosť, dá sa povedať, že je s nimi v protiklade. Významným predpokladom čistého vzťahu bola revolúcia v sexuálnej autonómii žien (oddelenie sexu od reprodukcie a možnosť sexuálneho uspokojenia žien spôsobmi, ktoré nie sú diktované mužmi – Jamieson 1999). Čistý vzťah predpokladá tiež existenciu vzťahov rovnosti a rovnoprávnosti medzi mužmi a ženami, tj. materiálnu, ekonomickú a osobnú nezávislosť, ktorá je realizovaná hlavne zvýšeným zapojením žien do pracovného procesu (čo je jav, ktorým sa Giddens explicitne nezaobrá).

Možno, že je to práve toľko zdôrazňovaná osobná nezávislosť, ktorá je významnou príčinou nestability a krehkosti intímnych vzťahov. Túto skutočnosť si zrejme uvedomoval William J. Goode, autor najsystematickejšej teoreticko-empirickej štúdie zaoberajúcej sa rodinou a sociálnou zmenou v 20. storočí *World Revolution and Family Patterns* z roku 1963. Vo svojom článku napísanom o dekádu neskôr, tj. v období kulminujúcej sexuálnej revolúcie, opisuje značnú emočnú náročnosť vzťahov v modernej západnej rodine. Napriek obdobiu, v ktorom štúdia vznikla, i skutočnosti, že Goode sa ani svojím sociologickým zameraním

vzťahu, napriek tomu sa o neho pokúša a akceptuje, že jedinou odmenou bude tá, pochádzajúca zo vzťahu samotného. Čistý vzťah je závislý na vzájomnej dôvere, čo je úzko spojené s dosiahnutím intimity. Dôvera sa nepovažuje za niečo dané, ale niečo, na čom sa musí neustále pracovať; dôvera musí byť získavaná od druhého – aj preto kľúčovú úlohu v čistom vzťahu zohráva komunikácia. V čistom vzťahu jedinec nachádza potvrdenú svoju identitu, ktorá je vyjednávaná prostredníctvom spojitých procesov sebaobjavovania a rozvíjania intimity s druhým (Giddens 1991: 88–98).

⁷ Rok 1999 je rokom českého vydania knihy. Francúzsky originál bol publikovaný v roku 1992.

⁸ Bernadette Bawin-Legros používa termín postmoralistická vernosť. Je kombináciou neurčitého prísľubu „navždy“ a zreteľného povedomia o tom, že všetko je len dočasné. „Úplná vernosť po celú dobu, kým láska trvá, je absolútna nevyhnutnosť, ale keď láska skončí, hra môže začať znovu a láska môže opäť plniť svoju utešujúcu úlohu“ (Bawin-Legros 2004: 246).

a ani postojmi, ktoré zaujímal v osobnom živote, nezaraďuje medzi konzervatívne myslia-cích sociológov,⁹ formuluje niekoľko, ako ich sám nazýva, prozaických, ale veľkých právd o láske. Láska, podobne ako iné city, na svoje zachovanie podľa neho vyžaduje 1. množstvo interakcií založených na zvyku; 2. obmedzenia určitých druhov slobody, ktoré jedinca vysta-vujú zvodom potenciálnych alternatívnych partnerov; 3. vzájomnú závislosť, ktorá znamená, že život je vnímaný ako chudobnejší a menej uspokojivý, keď je jedinec odlúčený od part-nera. Toto sú všetko podmienky nezlučiteľné s predstavou úplnej individuálnej autonómie a slobody. Práve strata širších kolektívnych tlakov, ktoré pomáhali v minulosti súdržnosť medzi partnermi udržiavať, má vplyv na to, že sa tieto vzťahy stávajú v súčasnosti krehkej-šími. Sloboda v záležitostiach vzťahov zďaleka nie je pre Goodyho zárukou väčšej múdrosti, keďže pravdepodobnosť, že naše voľby v tejto oblasti budú excelentnejšie, nie je väčšia, než aká bola predtým (Goode 1972).

Vráťme sa ale späť ku Giddensovi. Jeho koncepcia čistého vzťahu a splyývajúcej lásky prispieva k objasneniu určitých tendencií, ktorými prechádza sféra intimity v súčasnej spoloč-nosti. Zdá sa však, že Giddens príliš precenil potenciál privátnych vzťahov – založených na intímnosti, otvorenosti a nezávislosti – pozitívne prispievať k spoločenskej zmene a k trans-formácii spoločenských inštitúcií aj vo verejnej sfére.¹⁰ Pre tému, ktorej sa tu venujeme, je však ešte dôležitejšie poukázať na Giddensovo podcenenie významu rodinnej biografie pre identitu mnohých dospelých jedincov. Väčšina ľudí si naďalej želá prežiť svoj život v trva-lom manželskom zväzku, čo je fakt, ktorý je v súčasnom diskurze často prekrytý nadmerným zdôrazňovaním možnosti voľby v intímnej sfére.¹¹

Problematickým sa javí aj Giddensov predpoklad o prehlbujúcej sa genderovej rovno-právnosti a nezávislosti v manželských a partnerských zväzkoch. Ako výstižne pozname-náva Mary Holmesová (2004), proces individualizácie nepochybne ženy zasiahol,¹² avšak distribúcia tejto nezávislosti je rozložená v populácii nerovnomerne. Individuálny rozvoj

⁹ Z Goodeho životopisu je známy príbeh o jeho vylúčení z college (Rice Institute) kvôli tomu, že porušil zásady obliekania – prišiel do školy v tenisových trenírkach. Táto historka dokumentuje Goodyho celoživotnú nekonformnosť voči tým pravidlám, ktoré nepovažoval za dôležité. Celý život napríklad chodil v obnosených topánkach s kartónovou podrážkou.

¹⁰ „Transformácia intimity by mohla mať prevratný vplyv na moderné inštitúcie ako celok. Sociálny svet, v ktorom by emocionálne naplnenie nahradilo maximalizáciu ekonomického rastu, by bol značne odlišný od toho, ktorý poznáme v súčasnosti“ (Giddens 1992: 3).

¹¹ Komparatívne výskumy (European Quality of Life Survey 2003; European Social Survey 2002; European Values Study 1999, 2008) aj v posledných rokoch naďalej potvrdzujú dôležitosť hodnoty rodinného života pre európsku populáciu, s priemerným skóre vyšším ako deväť na škále od jedna do desať. Vo všetkých krajinách ženy prisudzujú rodinnému životu vyššiu hodnotu ako muži. Spo-kojnosť ľudí s rodinným životom je taktiež vysoká, na desaťstuňovej škále osciluje okolo hodnoty osem (Litske 2008).

¹² Individualizácia sa výraznejšie prejavila na zmenách v živote žien než mužov – tento fakt zdôraz-ňujú napríklad Beck a Beck-Gernsheimová (1995) alebo A. R. Hochschildová (2003). Pri úvahách o premenách intímnej sféry Hochschildová (analyzujúc súčasné poradenské knihy a príručky urče-né ženám) napríklad zdôrazňuje, že kým donedávna sme žili podľa dvoch emocionálnych kódov – jedného platného pre ženy, druhého pre mužov, v súčasnosti ide o tzv. unisex kód, ktorý je ale založený na pôvodnom mužskom kóde.

a nezávislosť sa môžu týkať niektorých žien, osobitne mladých žien bez záväzkov. Ale diskurz (a tiež žitá prax) naďalej u žien v rodine vyzdvihuje ako centrálnu rolu starostlivosť o druhých. Väčšina žien stále trávi podstatnú časť života prispôbovaním svojich individuálnych túžob a plánov starostlivosti o blízkych.¹³ Autonómia niekoho z páru musí byť podriadená starostlivosti o deti, čo neznamená, že to musí byť (alebo že by to vždy či v prevažnej väčšine mala byť) žena. Pretrvávajúce genderové rozdelenie práce a kultúrne odmietanie „egoistickej“ ženy (tj. ženy, ktorá sa napriek fyzickým a biologickým danostiam vzdá rodinného života na úkor budovania kariéry) podľa Holmesovej nenaznačujú masívne presadenie čistého vzťahu v rodine a v párových vzťahoch. V niektorých prípadoch môžu ženy naozaj odmietať hodnotový systém, ktorý uprednostňuje individuálny úspech a seberealizáciu vo verejnej sfére (Holmes 2004). Je tiež možné, že široko proklamované akademické tézy o aktuálnych trendoch vývoja nie sú až tak všeobecne zažívanou realitou žitého sveta a nebudú ňou ani v budúcnosti. Lynn Jamiesonová v tejto súvislosti poznamenáva, že hoci je zrejme, že väčšina párov v súčasnosti vstupuje do vzťahu s očakávaniami vzájomnej emocionálnej podpory a rovnoprávneho zaobchádzania, tieto očakávania nám nemusia veľa napovedať o tom, ako sa ľudia k sebe naozaj správajú. Empirické údaje naznačujú, že intimita a nerovnosť v životoch mnohých ľudí vzájomne koexistujú a osobné vzťahy zostávajú rodovo podmienené. „Zrejme bude hodnovernejšie vysvetľovať krehkosť vzťahu heterosexuálnych párov ako dôsledok napätia medzi silnejúcim kultúrnym dôrazom na intimitu, rovnosť a vzájomnosť vo vzťahoch a štruktúrnou podporou genderových nerovností, ktoré činia naplnenie tohto ideálu obtiažnym“ (Jamieson 1999: 486).

A práve narastajúce povedomie o ťažkostiach s realizáciou ideálu trvalej lásky pravdepodobne spôsobuje, že sa východiskom pre rastúci počet ľudí (vrátane českej a slovenskej spoločnosti) stáva fenomén „singlovstva“.¹⁴ Na jednej strane máme teda časť populácie (je to stále pomerne výrazná väčšina) ašpirujúcej na život ponúkajúci tradičné rodinné strasti a slasti, a je ochotná podriadiť sa záväzkom a obmedzeniam, ktoré sú však vyvážené príslubom istoty a stability. Na druhej strane je pre mnohých – v dobe kladúcej dôraz na ekonomický úspech, konzum a slasť – vhodnejšou stratégiou neviazať sa stálym či dlhodobým vzťahom, rodičovstvom, klasickým rodinným spoložitím. Vynára sa tu problém takzvanej dvojrychlostnej spoločnosti (Možný 2003), ktorý vyplýva z toho, že zmienené dve skupiny majú iné, navzájom ťažko zlučiteľné ciele, záujmy a potreby. Zdá sa, že približne pre tretinu populácie¹⁵ môže byť odpoveďou na výzvy konzumnej spoločnosti vyžadujúcej flexibilného a pohyblivého človeka stratégia, ktorú A. R. Hochschildová (2003: 125) nazýva stratégiou emocionálneho manažmentu, tj. rozvinutou schopnosťou limitovať emocionálne kontakty, keďže táto stratégia pomáha adaptovať sa na prežitie v destabilizovanej kultúre súčasného kapitalizmu.

¹³ Ako píše aj I. Možný, nie je možné z tejto diskusie vynechať deti. Na podklade poznatkov kultúrnych antropológov a sociobiológov ukazuje, že jadrom ľudskej rodiny nie je párový vzťah muža a ženy, ale vzťah matky a dieťaťa (Možný 1999: 205–206).

¹⁴ Neznamená to, že by sa ideál trvalej lásky zo spoločnosti vytrácal, podľa Hochschildovej (2003) však dochádza k oslabeniu sociálnych praktík, ktoré potvrdzujú jeho spoločenský význam. Podobné konštatovanie týkajúce sa ideálu manželskej rodiny v českej populácii na základe analýz empirických výskumov nachádzame u Haškovej a Rabušica (2008).

¹⁵ Ide o odhad I. Možného (2003: 275–276).

Samozrejme platí, že aj tí jedinci, ktorí vstúpia do manželského zväzku, majú v súčasnosti tendenciu k zníženej tolerancii akceptovať obmedzenia, ktoré sú stavebným kameňom rodinného života. Aj preto zaznamenávame stúpajúcu krivku rozvodovosti, pokles podielu viacdetských rodín prejavujúci sa v našich podmienkach najmä ako nárast jednodetských rodín a zmeny v rodinných prioritách. Dizard a Gadlin konštatujú, že súčasné manželstvá zanikajú z dôvodov, ktoré sú triviálne v porovnaní s tými, pre ktoré sa končili manželstvá v predchádzajúcich generáciách. Neznamená to však, že manželstvá boli v minulosti lepšie, ľudia len mali oveľa nižšie očakávania na manželstvo ako inštitúciu, ktorá má zabezpečovať šťastie a seberealizáciu. Stále viac ľudí však už nie je ochotných zotrvať vo vzťahoch, ktoré nie sú v súlade s ich vlastnými a neustále expandujúcimi potrebami. Výsledkom je krehkosť vzťahov a všeobecná opatnosť v záležitostiach intimity (Dizard a Gadlin 1990).

Je teda možné hovoriť o nejakej súvislosti medzi súčasnými podobami intimity a zmenami v reprodukčnom správaní? V predchádzajúcich úvahách sme ukázali, ako dôraz na individuálny rozvoj, nezávislosť a intimitu oslabuje tradičné podoby vzťahu tvoriaceho základ širšieho inštitucionálneho záväzku. G. Lipovetsky zdôrazňuje, že oproti klíme dominujúcej v 70. rokoch minulého storočia dochádza dnes k obnoveniu kultu rodiny, ktorý sa ale vymanol zo svojich predchádzajúcich záväzných predpisov a v súčasnosti kladie dôraz na intímne naplnenie a práva slobodného subjektu. Aj preto už nie je charakteristickou črtou tejto doby povinnosť splodiť potomstvo a vstúpiť do manželstva, ale individualistické právo na dieťa, hoci aj mimo manželstva. Rodina už nie je cieľom, ale sa stáva nástrojom osobnej realizácie, inštitúciou, v ktorej subjektívne práva a túžby prevažujú nad kategorickými záväzkami. Zo záväznej inštitúcie sa transformuje na pružné citové zariadenie. To ale podľa Lipovetskeho neznamená odmietanie dieťaťa, ale realizáciu túžby mať deti vtedy, kedy chceme a v počte, aký vyhovuje novej dynamike individualizmu (Lipovetsky 1999).

Záver

Na záver sa pristavme pri otázke, nakoľko sa zmieňované trendy, zmeny a tendencie odrážajú v slovenskom či českom kontexte. Výskumy realizované v tomto prostredí potvrdzujú pretrvávajúcu vysokú hodnotu dlhodobých vzťahov, manželskej rodiny a rodičovstva. Podľa sčítania obyvateľstva v roku 2001 a výskumov realizovaných Strediskom pre štúdium práce a rodiny v roku 2004 a Infostatom v roku 2005 viac ako 90 % obyvateľstva na Slovensku vstúpi aspoň raz v živote do manželstva. Väčšiu toleranciu k neformálnym zväzkom je možné zaznamenať u slobodných jedincov v mladších vekových kategóriách, očakávanie dieťaťa či jeho narodenie však mení postoje mladých ľudí k vstupu do manželstva – aj časť tých párov, ktoré pôvodne uvažovali o spolužití bez uzavretia manželstva, po rozhodnutí o založení rodiny (či po narodení dieťaťa) vstupuje do rodinného zväzku. A aj keď sa medzi rokmi 1990 a 2006 zreteľne zvýšil podiel detí narodených mimo manželstva (zo 7,6 % na 27,6 % na celku živonarodených), najviac takýchto detí sa rodí v najzaostalejších regiónoch a mimomanželská plodnosť je typická pre ženy s nižším vzdelaním.¹⁶ Ukazuje sa, že ani verejnosť v poslednej

¹⁶ „Plodnosť mimo manželstva je na Slovensku typická pre ženy s nižším vzdelaním: ženám so základným vzdelaním sa narodilo mimo manželstva 60 % detí, ženám s vysokoškolským vzdelaním

dobe nereaguje na rast podielu počtu detí narodených mimo manželstva väčším schvaľovaním takéhoto správania (Bútorová a kol. 2008: 46–70). Podobné závery z českého prostredia prezentujú Hašková a Rabušic, keď ukazujú, že i mladá generácia narodená v 70. rokoch 20. storočia manželstvo hodnotí pozitívne a neodmieta ho. A aj keď medzi mladými slobodnými bezdetnými jedincami narastá preferencia pre neformálne formy spoluzitia (najmä u mužov), pri rozhodnutí založiť si rodinu uprednostňujú manželské spoluzitie a vlastné rodičovstvo spájajú so vstupom do manželstva.¹⁷ Deti narodené mimo manželstva sú väčšinou výsledkom neplánovaných počatí a žijú skôr v rodine s jedným rodičom než v kohabituujúcom zväzku. A podobne ako v prípade Slovenska aj české výskumy potvrdzujú, že mimomanželská plodnosť sa vo zvýšenej miere týka žien s najnižším vzdelaním a v tejto kategórii žien najviac rastie (Hašková a Rabušic 2008).

Tieto poznatky, v kombinácii s ďalšími meniacimi sa rodinnými a demografickými charakteristikami (výrazným poklesom plodnosti od polovice 90. rokov, zvyšovaním veku matiek pri pôrode, poklesom sobášnosti a zvýšením sobášneho veku, nárastom foriem spoluzitia bez uzavretia manželstva, pribúdaním jednočlenných domácností, znižovaním podielu rodín s deťmi a znížením priemerného počtu detí na jednu rodinu, vysokou úrovňou rozvodovosti, zvyšovaním priemerného veku rozvádajúcich mužov a žien atď.) signalizujú, že v českej i slovenskej spoločnosti dochádza k oslabovaniu všeobecne záväzného modelu rodiny a k väčšej rôznorodosti rodinných foriem a privátnych životných stratégií. Rodinné hodnoty ostávajú v populácii naďalej veľmi silné, prezentované postoje k manželstvu a rodičovstvu vo všetkých vekových kategóriách sú pozitívne, rozhodnutie mať deti je vo veľkej väčšine prípadov viazané na vstup do manželstva. Plodenie detí sa však uskutočňuje v dobe, kedy to páru vyhovuje najviac z hľadiska sebarealizácie v zamestnaní a verejnom živote i emocionálnemu naplneniu v intímnej sfére, ich počet sa prispôbuje potrebám a záujmom páru a znižuje aj vďaka odkladaniu počatia do vyššieho veku, kedy však už mnohé plány v tejto oblasti nie je možné bezo zbytku naplniť. Povinnosť mať deti už navyše nie je pociťovaná ako univerzálna. Výsledkom je I. Možným (2006) prezentovaný fenomén dvojrychlostnej spoločnosti, t.j. rozdelenia spoločnosti na populáciu rodín a populáciu singlov respektíve tých, čo žijú bez detí.

Aj keď väčšia diverzifikácia foriem spoluzitia v privátnej sfére je všeobecnejším trendom spoločností neskorej modernity, ukazuje sa, že jednotlivé krajiny si zachovávajú svoje špecifiká a vývoj ani v tejto oblasti nie je úplne univerzálny. Zdá sa, že v česko-slovenskom kontexte, na rozdiel od niektorých iných krajín (napríklad škandinávskych), naďalej pretrvávajú silné prorodinné postoje vo väzbe na výchovu detí. V tejto súvislosti sa prikláňame k téze cambridgeského sociálneho historika Simona Szretera, ktorý pri historickom porovná-

ním iba 10 %“ (Bútorová a kolektív 2008: 67, poznámka 26). Týmto konštatovaním samozrejme nechceme naznačovať, že daný problém nie je sociologicky závažný; prevažujúci výskyt mimomanželských detí v určitom prostredí však prináša informáciu o význame sociálneho prostredia, do ktorého sa deti narodia a o možnom intergeneračnom prenose mimomanželskej plodnosti.

¹⁷ „Pokiaľ mladí muži a mladé ženy už myslia na deti, spájajú ich so zväzkom potvrdeným sobášom. Pokiaľ na rodinu zatiaľ nemyslia, predstava manželstva im je vzdialená. Určitou výnimkou... sú však tí, ktorí už majú dieťa, ale nie sú zosobášení. U nich je preferencia nemanželského spoluzitia s dieťaťom/deťmi relatívne vysoká“ (Hašková a Rabušic 2008: 30) (preklad autora).

vaní demografického správania a vzorcov sexuality v rôznych krajinách síce nespochybňuje význam univerzálnych kultúrnych imperatívov liberalizmu, sekulárneho racionalizmu, individualizmu a konzumnej spoločnosti vo vzťahu k meniacim sa formám rodinného a partnerského života, za rovnako dôležité však považuje brať do úvahy skutočnosť, že nové usporiadania sú adaptáciami zdedených praktík a hodnôt, charakteristických pre daný kultúrny okruh, na nové podmienky. Szreter poukazuje na pretrvávanie či konzistentnosť niektorých vzorov správania súvisiacich s reprodukciou, rodičovstvom a výchovou detí – ľudia majú tendenciu tieto činnosti vykonávať spôsobom, akým boli vychovávaní sami. Vnímanie výchovy detí väčšinou ľudí v danom kultúrnom okruhu sa viac zhoduje s vnímaním ich rodičov, než s tým, ako túto výchovu konštruujú ich rovesníci v iných častiach Európy, hoci môžu mať s nimi spoločné také charakteristiky, ako je veľkosť príjmu či povolanie (Szreter 1999). Ten istý autor v inej svojej práci (Szreter 1996) používa v podobnej súvislosti pojem komunikačná komunita, ktorý je zrejme vhodnejším konceptom na zachytenie demografickej a sociálnej zmeny ako pojem spoločenskej triedy. Analyzujúc dramatický pokles plodnosti v Anglicku v rokoch 1860–1940 si Szreter všíma, že k zmenám v plodnosti nedochádzalo zväčša u veľkých spoločenských tried či celých zamestnaneckých skupín, ale skôr u jednotlivých sociálnych skupín a komunit. Autor to vysvetľuje skutočnosťou, že roly, normy a sociálne identity sú podstatnými zložkami spoločného jazyka akejkolvek vzájomne komunikujúcej ľudskej skupiny. Sú vytvárané a vyjadrované sociálnymi praktikami a hodnotami istej spoločenskej skupiny, ktorú S. Szreter nazýva komunikačnou komunitou.

Nové trendy v oblasti privátneho života a intimity, ktoré sme v tomto texte prezentovali, nepochybne majú vplyv na oslabenie reprodukčnej schopnosti súčasnej spoločnosti. Ich vplyv však nie je výlučný a priamy, ale je súčasťou širších štrukturálnych zmien sociálneho a ekonomického usporiadania (úlohy sociálneho štátu, dichotómie privátnej a verejnej sféry, rozširovania možností vzdelávania, expanzie pracovnej sféry vo vzťahu k ženám, relatívne väčšej sociálnej a ekonomickej nezávislosti žien na mužoch v rodine atď.), ktoré sú prejavom procesu inštitucionálnej individualizácie. Niekoľkokrát sme zdôraznili, že kultúrny dôraz na individuálnu autonómiu, nezávislosť a intimitu činia vzťahy v privátnej sfére krehkejšími a nestabilnejšími. Ukazuje sa však, že inštitúcia rodiny je menej krehká, než sa niekedy predpokladá. Napriek vonkajším zmenám vnútorná dynamika rodiny riadi a inšpiruje nanovo každú generáciu. A hoci je podľa Brigitte Bergerovej (2002) zjavné, že súčasnosť sa vyznačuje rôznorodosťou životných štýlov, ktoré sa vymykajú spôsobom, ktorými jedinci organizovali svoje osobné životy v minulosti, že sexualita už viac nie je normatívne zviazaná s manželstvom a že jedinci vo väčšej miere prispôbujú organizáciu rodiny svojim osobným potrebám a želaniam, tieto zmeny nepodmieňajú uskutočniteľnosť ani ideál rodiny v jej konvenčnej forme.

Literatúra

- ALLAN, Graham ; HAWKER, Sheila ; CROW, Graham. Family Diversity and Change in Britain and Western Europe. *Journal of Family Issues*, 2001, roč. 22, č. 7, s. 819 – 837. ISSN 0192-513X.
- BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná spoločnosť*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 2005. 296 s. ISBN 80-204-1195-X.

- BAUMAN, Zygmunt. *Liquid Love : On the Frailty of Human Bonds*. Cambridge : Polity Press, 2003. 162 s. ISBN 0-7456-2489-8.
- BAUMAN, Zygmunt. *Tekutá modernita*. Praha : Mladá fronta, 2002. 344 s. ISBN 80-204-0966-1.
- BAWIN-LEGROS, Bernadette. Intimacy and the New Sentimental Order. *Current Sociology*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 241 – 250. ISSN 0011-3921.
- BECK, Ulrich ; BECK-GERNSHEIM, Elisabeth. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge and Oxford : Polity Press, 1995. 231 s. ISBN 0-7456-1382-9.
- BELLAH, Robert N. [et al.] *Habits of the Heart : Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley : University of California Press, 1985. 355 s. ISBN 0-520-20568-5.
- BERGER, Brigitte. *The Family in the Modern Age : More than a Lifestyle*. New Brunswick and London : Transaction Publishers, 2002. 244 s. ISBN 0-7658-0121-3.
- BERGER, Peter L. ; BERGER, Brigitte ; KELLNER, Hansfried. *The Homeless Mind : Modernization and Consciousness*. New York : Random House, 1973. 258 s. ISBN 0-394-48422-3.
- BERGER, Peter L. ; KELLNER, Hansfried. Marriage and the Construction of Reality. *Diogenes*, 1964. [Reprint] In ANDERSON, M. (ed.) *The Sociology of the Family : Selected Readings (Second Edition)*. Hamondsworth : Penguin Books, 1982, s. 302 – 323.
- BÚTOROVÁ, Zora [a kol.]. *Ona a on na Slovensku : zaostrené na rod a vek*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2008. 365 s. ISBN 978-80-89345-10-6.
- CANCIAN, Francesca. The history of Love : Theories and Debates. In ARLENE, S. SKOLNICK, J., SKOLNICK, H. *Family in Transition : Rethinking Marriage, Sexuality, Child Rearing and Family Organization*. 17 vyd. New York : HarperCollins Publisher, 1992, s. 560 – 573. ISBN 0-673-52206-7.
- DIZARD, Jan E. ; GADLIN, Howard. *The Minimal Family*. Amherst : The University of Massachusetts Press, 1990. 285 s. ISBN 0-87023-728-4.
- EVANS, Mary. A Critical Lens on Romantic Love : A Response to Bernadette Bawin-Legros. *Current Sociology*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 259 – 264. ISSN 0011-3921.
- GIDDENS, Anthony. *Unikající svět : jak globalizace mění náš život*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2000. 135 s. ISBN 80-85850-91-5.
- GIDDENS, Anthony. *Důsledky modernity*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1998. 195 s. ISBN 80-85850-62-1.
- GIDDENS, Anthony. *The Transformation of Intimacy : Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge : Polity Press, 1992. 216 s. ISBN 0-8047-2214-5.
- GIDDENS, Anthony. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford : Stanford University Press, 1991. 256 s. ISBN 0-8047-1944-6.
- GOODE, William J. Individual and Corporate Responsibility in Family Life. *American Behavioral Scientist*, 1972, roč. 15, č. 3, s. 421 – 443. ISSN 0002-7642.
- HAREVEN, Tamara K. American Families in Transition : Historical Perspectives on Change. In SKOLNICK, A.S., SKOLNICK, J.H. (eds.). *Family in Transition : Rethinking Marriage, Sexuality, Child Rearing and Family Organization*, 17 vyd. New York : HarperCollins Publisher, 1992, s. 40 – 57. ISBN 0-673-52206-7.
- HAŠKOVÁ, Hana ; RABUŠIČ, Ladislav. K nízké sňatečnosti v České republice. *Sociální studia*, 2008, roč. 5, č. 2, s. 9 – 33. ISSN 1214-813X.
- HOCHSCHILD, Arlie R. *The Commercialization of Intimate Life : Notes from Home and Work*. Berkeley, Los Angeles, London : University of California Press, 2003. 325 s. ISBN 0-520-21487-0.
- HOLMES, Mary. The Precariousness of Choice in the New Sentimental Order : A Response to Bawin-Legros. *Current Sociology*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 251 – 257. ISSN 0011-3921.
- CHORVÁT, Ivan. Rodinné vzťahy, väzby a perspektívy na pozadí procesu modernizácie. In HAMPLOVÁ, D., ŠALAMOUNOVÁ, P., ŠAMANOVÁ, G. *Životní cyklus. Sociologické a demografické*

- perspektivy*. Praha : Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2006, s. 8 – 21. ISBN 80-7330-082-6.
- JAMIESON, Lynn. Intimacy Transformed? A Critical Look at the 'Pure Relationship'. *Sociology*, 1999, roč. 33, č. 3, s. 477 – 494. ISSN 0038-0385.
- LASCH, Christopher. *Culture of Narcissism. American Life in An Age of Diminishing Expectations*. 2. vyd. New York : Warner Books, 1980. 447 s. ISBN 0-446-97495-1
- LASCH, Christopher. *Haven in a Heartless World : The Family Besieged*. New York : Basic Books, 1977. 230 s. ISBN 0-393-31303-4.
- LIPOVETSKY, Gilles. *Soumrak povinnosti. Bezbolestná etika nových demokratických časů*. Praha : Prostor, 1999. 312 s. ISBN 80-7260-008-7.
- LIPOVETSKY, Gilles. *Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu*. Praha : Prostor, 1998. 269 s. ISBN 80-85190-74-5.
- LITSKE, Henrik. Family Life in Statistics. *Foundation Focus*, 2007. Dublin : European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, č. 4, s. 13 – 14.
- LUHMANN, Niklas. *Láska jako vášeň. Paradigm lost*. Praha : Prostor, 2002. 279 s. ISBN 80-7260-068-0.
- MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2006. 312 s. ISBN 80-86429-58-X.
- MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999. 250 s. ISBN 80-85850-75-3.
- MOŽNÝ, Ivo. Česká rodina v době pozdní modernity. *Sociální studia*, 1998, č. 3, s. 5 – 13. ISSN 1212-365X.
- PARSONS, Talcott ; BALES, Robert F. *Family Socialization and Interaction Process*. New York : The Free Press, 1956. 422 s. ISBN 0-029-24100-6.
- RABUŠIC, Ladislav. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2001. 265 s. ISBN 80-86429-01-6.
- SANTORE, Daniel. Romantic Relationships, Individualism and the Possibility of Togetherness : Seeing Durkheim in Theories of Contemporary Intimacy. *Sociology*, 2008, roč. 42, č. 6, s. 1200 – 1217. ISSN 0038-0385.
- SEDLÁČKOVÁ, Markéta. Rodina, důvěra a demokratická společnost. In HAMPLOVÁ, D., ŠALAMOUNOVÁ, P., ŠAMANOVÁ, G. (eds.). *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha : Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2006, s. 22 – 37. ISBN 80-7330-082-6.
- SENNETT, Richard. *The Fall of Public Man*. New York : Knopf, 1977. 416 s. ISBN 0-141-00757-5.
- SINGLY, Francois de. *Sociologie současné rodiny*. Praha : Portál, 1999. 127 s. ISBN 80-7178-249-1.
- SWIDLER, Ann. Love and Adulthood in American Culture. In SMELSER, N.J., ERIKSON, E.H. (eds.). *Themes of Work and Love in Adulthood*. Cambridge : Harvard University Press, 1980, s. 120 – 145. ISBN 0-674-87751-9.
- SZRETER, Simon. Falling Fertilities and Changing Sexualities in Europe Since c. 1850 : a Comparative Survey of National Demographic Patterns. In EDER, F., HEKMA, G., HALL, L.A. (eds.). *Sexual Cultures in Europe : Themes in Sexuality*. Manchester : Manchester University Press, 1999. s. 159 – 194. ISBN 0-719-05321-8.
- SZRETER, Simon. *Fertility, class and gender in Britain, 1860 – 1940*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 704 s. ISBN 0-521-34343-7.

Autor

vyštudoval sociológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovy v Prahe a na Central European University v Prahe, vedecky i pedagogicky pôsobí na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici, ako externý učiteľ i na Fakulte sociálnych štúdií MU v Brne. Je autorom monografií *Cestovanie a turizmus v zrkadle času* (2008), *Muž – otec v súčasnej rodine* (1999)

a editorom zborníka *Premeny rodiny v urbánnom prostredí* (2002). Vo svojej výskumnej práci sa zameriava na sociologické skúmanie rodiny, turizmu, spotreby a životného štýlu a na štúdium sociologických teórií.

Kontakt: ivan.chorvat@umb.sk